

kritičko promišljanje antropologije, Bošković kaže: "Čitav jedan kritički pravac u savremenoj antropologiji, oličen oko takozvanog 'pisanja kultura' i knjige *Writing Culture* (1986) nastao je direktno kao reakcija na njegove stavove..." (str. 160).

Ovaj glasoviti rad, kao i djelo *Drugi i sličan* Martine Segalan, istaknuti u posljednjim poglavljima knjige, pomaknuli su granice terena, tradicionalno shvaćene kao lokalitet *drugdje*, u (auto)dekonstrukciju vlastitog i bliskog, a time su se otvorila i pitanja odnosa moći (M. Augé) i rodne, odnosno, feminističke perspektive (M. Strathern). Bošković *Kratak uvod* završava naglaskom na procese "industrijalizacije i dekolonijalizacije" (str. 183) koji su, u proteklih pola stoljeća, obilježili antropološku znanost, a samim time doveli i do intenziviranog razvoja regionalnih antropologija koje tek sada dostižu puni potencijal i okreću se pitanjima kao što su multikulturalizam, transnacionalni tokovi i globalizacijski procesi.

Boškovićeva je knjiga, unatoč svojem udžbeničkom karakteru, zapravo rad iskreno pozitivne emocije prema znanosti o čovjeku i nade u bolje sutra. *Kratak uvod u antropologiju* napisan je, prvenstveno, kao pokušaj cjelovite i pregledne sistematizacije "strukturalnog" određenja discipline koja djeluje u opetovanoj interakciji s ostalim humanističkim znanostima. Sekundarna, premda autoru nedvojbeno važnija, funkcija ovoga djela je osvijestiti opasnosti koje za čovječanstvo donosi zloupotreba znanstvenog znanja i moći. Bošković u nevelikom dijelu uspijeva upravo u tome: istodobno educirajući i potičući na kritičko preispitivanje, ovaj je rad holistička prezentacija kako se svjetonazor o vlastitom i tuđem mijenjao od antičke deskripcije *drugog* do postmodernističkog razumijevanja sebe kroz vizuru o drugome. Ponajviše od svega, ovaj je populistički uradak pokušaj da se antropologija i njezina beneficijelna djelatnost približe svekolikom čitateljstvu. Koncept knjige, zamišljene kao povijesni pregled discipline, i jezik kojim je ostvaren, govore u prilog takvoj tezi.

Jelena Skendžić

Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture, Jasna Čapo i Valentina Gulin Zrnčić, ur., Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 441 str.

Zbornik *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture* objedinjuje radove izložene na skupu "Od mjesta do ne-mjesta: interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture", održanom u rujnu 2009. godine u Zagrebu pri Institutu za etnologiju i folkloristiku. Zbornik sadrži uvodnik te dvadeset radova pisanih hrvatskim i engleskim jezikom u kojima se, iz pozicija različitih disciplina (arhitekture, etnologije i kulturne antropologije, geografije, sociologije) tematizira odnos prostora i kulture. To je prva opsežnija publikacija na tu temu u Hrvatskoj i ima dvojaku važnost. Zbornik predstavlja značajan doprinos interdisciplinarnim

promišljanjima prostora uopće, a u kontekstu hrvatske etnologije i kulturne antropologije dodatno afirmira antropologiju prostora i mjesta kao relativno novu poddisciplinu te potvrđuje relevantnost prostora kao predmeta etnoloških/kulturnoantropoloških istraživanja.

Urednice Jasna Čapo i Valentina Gulin Zrnić u uvodniku donose pregled promjena interesa za prostor i pristupa njegovom istraživanju unutar kulturne antropologije, dotičući se utjecaja iz srodnih disciplina, ponajviše kulturne geografije i sociologije. Pregledom ključne literature i teza pokazuju kako je “pitanje odnosa zajednice, kulture i prostora” (str. 9) i prije imenovanja novih poddisciplina (antropologije prostora i mjesta, antropologije okoliša) bilo prisutno u etnologiji i kulturnoj antropologiji, te kako je, pod utjecajem globalizacijskih procesa i razvoja tehnologije posljednjih desetljeća, rekonceptualizirano i postalo nezaobilaznom referentnom točkom suvremenih istraživanja u društvenim i humanističkim znanostima uopće. Urednice upućuju na brojna metodološka i epistemološka pitanja koja je u kulturnoj antropologiji potaknuo “prostorni obrat” 1990-ih godina (primjerice o određenju antropološkog terena, lokalnih identiteta/kultura/prostora/zajednica, istraživanju virtualnih prostora itd.), iznose okvire za suvremeno istraživanje, teoretiziranje i razumijevanje prostora te nas upoznaju s novim znanstvenim vokabularom kojeg je iznjedrilo ovo istraživačko područje. Urednice su vješto povezale izlaganje važnijih teorijskih doprinosa tom istraživačkom području s najavom etnografskih studija o prijepornim, transnacionalnim i virtualnim prostorima tematski raspoređenih u sedam cjelina.

Radovi u prvoj cjelini naslovljenoj “Disciplinarne prizme, znanstvene lokacije i nova značenja” donose preglede istraživanja i promišljanja o prostoru, problematiziraju provođenje antropološkog istraživanja/stvaranje etnografskog teksta i promjene značenja pojedinih (primarno geografskih) pojmova. Rad Valentine Gulin Zrnić nadovezuje se na uvodnik i donosi pregled interesa za prostor i pristupa njegovom istraživanju u hrvatskoj etnologiji i kulturnoj antropologiji od kraja 19. stoljeća do suvremenosti. Sličan, ali manje obuhvatan pregled donosi i Laura Šakaja, iznoseći ključne misli nekoliko utjecajnijih knjiga o mjestu unutar kulturne geografije. Pritom upućuje na kompleksnost koncepta mjesta te mijenjanje ontoloških i epistemoloških pristupa mjestu. Naglašava ulogu i aktualnost radova E. Relpha i Yi-Fu Tuana, pisanih 1970-ih godina, te izdvaja recentnije radove D. Harveya, D. Massey i E. Soje. Autorica Sarah Czerny tematizira istraživačku poziciju antropologa čija se praksa odvija na “dvije lokacije” – terenu na kojem istražuje i “lokaciji” stvaranja etnografskog teksta. Ona ističe kompleksnost procesa nastajanja etnografskog teksta (dvojbi i odlučivanja oko reoblikovanja ideja i narativa prikupljenih na terenu kao i zadovoljenja različitih publika), koja najčešće ostaje prikrivena njegovim daljnjim korisnicima i čitateljima, a autoru nerijetko otvara nova pitanja, nedoumice i promišljanja. Melanija Belaj promatra kako se, pod utjecajem globalizacije i svjetske gospodarske politike, mijenjalo značenje francuskog termina *terroir*; od prvotnog enološkog značenja preko “označavanja izvornosti i zemljopisnog porijekla poljoprivredno prehrambenih proizvoda” (str. 155) do “turističkog *terroira*” kao “jedinstven[og] “okus[a]” neke regije, [...] osobitost hrane i pića spremljenog upravo u određenom mjestu ili regiji” (str. 159).

U cjelini "Povijest i pamćenje" dva rada ilustriraju kako se u postsocijalizmu aktualizira i revidira odnos povijesti/pamćenja/sjećanja i prostora kao i načine upisivanja novih (različitih) simboličkih značenja u prostor. Nataša Gregorič Bon područje Himarëe/Himare (Južna Albanija) promatra kao "historiografski topos" analizirajući načine na koje stanovnici i znanstvenici – nerijetko na temelju društvenih, ekonomskih i političkih interesa te zastupajući proalbanska ili progrčka stajališta – različito interpretiraju povijesne događaje nanovo ispisujući albansku historiografiju. Bojan Mucko, koristeći Norina *mjesta sjećanja* i Assmannove *figure sjećanja*, analizira rad znanstveno-istraživačke umjetničke platforme *Bacača sjenki*. Pažnju usmjerava na njihov pokušaj bilježenja, interpretiranja, arhiviranja i javnog prezentiranja "svakodnevnog[i] i osobnog[i] iskustva[a] prošlosti" (str. 191), tj. "službenom poviješću" nezabilježenih jednokratnih događanja na javnim prostorima grada Zagreba, poput umjetničkih akcija, protesta, javnih okupljanja i sl.

Radovi okupljeni u cjelini "Prijeponi prostori" tematiziraju prostore na/u kojima se na različite načine manifestiraju društveni prijeponi, neslaganja, sukobi. Katja Jerman kroz priču o povijesti, preuređenju i korištenju trga kojeg dijele dva pogranična grada – Nova Gorica (Slovenija) i Gorica/Gorizia (Italija) – preispituje njegovu simboličku i prijeponu ulogu u pokušajima povezivanja lokalnog stanovništva s dviju strana granice te njihovog identificiranja s istim prostorom. Na primjeru grada Mostara Sanja Puljar D'Alessio govori o prostoru, podijeljenom u "ekonomskom, etničkom i društvenom smislu" (str. 236). Koncentrira se na fizičku podijeljenost grada, lokacije koje se u mentalnim mapama označuju kao bošnjačke ili hrvatske te ulogu graničnog prostora ("svačij[e] zemlj[e]"), koji "svojim postojanjem uvjetuje izvjesne društvene dinamike" (str. 238). Marijana Belaj pokazuje kako se sveti prostor Međugorja stvara kroz trajni proces hodočašćenja te kako prakse, iskustva, korištenja i percepcije hodočasnika imaju ključnu ulogu u održavanju i transformiranju starih/službenih/formalnih, kao i u stvaranju novih/neformalnih "mjesta". Autorica pritom naglašava različite razine i dimenzije prijeponosti takvog hodočasničkog mjesta.

Dva rada u cjelini "Prostor i moć" analiziraju primjere iskazivanja moći u prostoru. Sanja Đurin propituje "disciplinsku moć" (Foucault) i njezine elemente na primjeru zatvora u Lepoglavi. Ona pokazuje kako se izgrađenim prostorom, arhitekturom, ali i različitim mehanizmima ponižavanja izvršava moć nad zatvorenicima kao i načine kojima sami zatvorenici izgrađuju novi identitet nužan za opstanak. Ian Woodcock i Jan Smitheram na primjeru dviju lokacija u suvremenom Melbourneu (Federation Square i Sydney Road) pokazuju kako se kroz oblikovanje urbanog prostora ("odozgo" i "odozdo") iskazuju odnosi moći, rasa i prostora te kako se pregovara o stvaranju/djelovanju različitih identiteta mjesta i simboličkom upisivanju multikulturalizma u prostor.

Cjelina "Javni prostori" donosi dva sociološka priloga o promjenama koje se u postsocijalističkom i tranzicijskom razdoblju odvijaju u javnim gradskim prostorima. Anđelina Svirčić Gotovac raspravlja o obilježjima javnih prostora i aspektima njihove ugroženosti – nedovoljnoj participaciji građana u njihovom oblikovanju, klasnoj segregiranosti te "polujavnim" ili "nedovoljno javnim prostorima". Jelena Zlatar u središte interesa stavlja trgovačke centre. Definirajući ih

kao *nemjesta* (prema Augéu) i pseudo-javne prostore te iznoseći njihove primjere, zastupa tezu o sve većoj privatizaciji, tj. smanjivanju javnih prostora u gradu Zagrebu.

Radovi u cjelini "Dom, domovina, svijet: umještanje izmještenog" tematiziraju koncept "doma" i ukazuju na njegovu kompleksnost. Analizirajući odnose srijemskih Hrvata (prisilno preseljenih u Hrvatsku tijekom 1990-ih) prema njihovom starom domu u Srijemu i novom domu u Hrvatskoj, Jasna Čapo ukazuje na razlike ovih odnosa kao i procesa stvaranja osjećaja doma. Autorica predlaže reviziju tradicionalnih konceptualizacija doma jer zaključuje kako je u "okolnosti[ma] suvremenih migracijskih kretanja" nužno govoriti o "protejski[m], plurilokalni[m] i pomjenjivi[m]" domovima (str. 350) te imati na umu "paralelno postojanje nekoliko mjesta koja osoba nastava i naziva domom" (str. 351). Petar Bagarić, iznoseći primjer višegodišnjeg migrantskog iskustva pojedinca, ukazuje na mijenjanje percepcije doma i značaja kojeg pojedinci pridaju mjestima na kojima su živjeli ili žive. Mojca Piškorić se pitanjem "kretanja / putovanja / premještanja" (str. 373) ljudi i glazbe, njihove umještenosti i izmještenosti bavi na primjeru dijela opusa Darka Rundeka i Cargo orkestra. Autorica govori o premještanju / premrežavanju / preslojavanju različitih glazbenih tradicija, kruženju ideja i utjecaja, kompleksnosti "prostor[a] dijaspore" (str. 378) te pokazuje kako "iskustvo izmještenosti može postati novim mjestom, dislokacija lokacijom, pri čemu dvomjesnost, tromjesnost ili višemjesnost zamišljenog ili stvarnog doma ne povlači za sobom nužno i gubitak usidrenosti u mjesto trenutnog bivanja" (str. 384).

Posljednja cjelina "Fizičko u virtualnom: imaginacija i lokacija" donosi radove koji tematiziraju odnos virtualnog i stvarnog svijeta te ulogu virtualnog u različitim procesima identifikacije. Shvaćajući web-forume suvremenim etnografskim terenima, Iva Pleše otvara pitanja o njihovoj sličnosti i zajedničkim elementima s fizičkim terenom / (geografskom) lokacijom te kao nužan fokus njihovih istraživanja ističe praćenje "vez[a], međupovezanost[i], umreženost[i]" (str. 397). Analizirajući web-forum koji "okuplja pojedince fizički izmještene s područja Imotske krajine" (str. 407) Ana-Marija Vukušić pokazuje međusobno dopunjavanje i prožimanje stvarnog i virtualnog prostora te njihov utjecaj na ljudske živote, njihova djelovanja i razmišljanja. Na primjeru virtualne zajednice "Second Life" Sonja Leboš pokazuje neke od mogućnosti stvaranja novih virtualnih identiteta, ali i korištenja iste u znanstvene i interdisciplinarnе umjetničke svrhe. Ratko Cvetnić i Mladen Klemenčić, kroz priču o osnivanju i djelovanju Virtualnog muzeja zagrebačkog naselja Trnsko, pokazuju kako ovakvo virtualno "okupljanje" pomaže umrežavanju i učvršćivanju povezanosti (bivših i sadašnjih) stanovnika naselja te osnaživanju njihovog poistovjećivanja s (nekadašnjim ili trenutnim) prostorom stanovanja.

Ovih dvadeset studija, nastalih na temelju izvornih istraživanja, pokazuju kako suvremena istraživanja i interpretacije prostora nužno traže nove i drugačije načine problematiziranja i razumijevanja odnosa kulture, zajednice / identiteta i prostora / mjesta; usmjeravanje na mnogoznačnost i složenost prostora / mjesta te praćenje praksi i procesa "stvaranja mjesta" – "transformiranj[a] fizičkog, izgrađenog prostora u značenjska, simbolička mjesta kroz društvene, kulturne, tjelesne, emocionalne, teološke, ideološke, praktične i druge dimenzije" (str. 14).

Također, studije potvrđuju širinu u izboru mogućih tema i pristupa istraživanju prostora/mjesta te osiguravaju ovom zborniku široko čitateljstvo, ono iz različitih kulturnoantropoloških poddisciplina i ono iz srodnih disciplina. Istaknula bih značaj preglednih radova na početku Zbornika (Čapo i Gulin Zrnić, Gulin Zrnić, Šakaja) koji svojom širinom i analitičnošću u iznošenju tijeka i promjena u razmišljanjima o prostoru, ključnih teza značajnijih autora, kao i opsežnih popisa literature predstavljaju vrijedno polazište i izvor za (re)valoriziranje već postojećih, kao i razmišljanje o novim istraživanjima.

Sanja Lončar

Tea Škokić, Ljubavni kôd: ljubav i seksualnost između tradicije i znanosti, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2011., 179 str.

U knjizi *Ljubavni kôd. Ljubav i seksualnost između tradicije i znanosti*, Tea Škokić predstavlja nam neke od kulturnih i znanstvenih diskursa koji su ljubavi i seksualnosti pridali značaj i značenje koje oni imaju u zapadnoj kulturi dvadesetog stoljeća, polemizira s njima te nastoji dati odgovor na pitanje “kako su ljubav i seksualnost, uslijed upisivanja raznovrsnih značenja, prestale biti emocija i tjelesni čin te postale komunikacijski kôd” u Luhmannovom značenju kôda kao komunikacijskog medija. Ljubav kao komunikacijski kôd oblikuje i upravlja naše (intimne) odnose, a kulturni obrasci o tome kako ljubav mora izgledati neprestano se mijenjaju, primjećuje autorica u uvodnom poglavlju.

U poglavlju “Nedruštvena ljubav” autorica izlaže Freudovo opažanje o neprestanom sukobu koji se odvija između ljubavi i kulture, a nastavlja opisom antagonizma koji nastaje sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća između prirodnih te društvenih i humanističkih znanosti, izlažući pregled različitih teorijskih pokušaja objašnjenja i definiranja pojmova na relaciji ljubav – ljubavni odnos – društvo/kultura.

“Znanstveno discipliniranje seksualnosti” sljedeće je poglavlje, u kojem se nastavlja razrada teorijskog sukoba između ljubavi i kulture na nivou prirode i kulture, karakterističnog za zapadnu civilizaciju. Predstavljanjem esencijalističkih, socijalno-konstruktivističkih i interakcionističkih prisupa problematici seksualnosti autorica nam daje pregled ključnih suvremenih teorija koje problematiziraju seksualnost i(li) postavljaju znanstvenu podlogu kodiranja ljubavi i seksualnosti.

U poglavlju “Moć i diskursi o seksualnosti” autorica predstavlja teoriju Michela Foucaulta o diskurzivnom kodiranju ljubavi i seksualnosti kroz znanost (medicinu), religiju, državne institucije, administraciju i književnost, i pridružuje se kritičarima koji su primijetili kako Foucault u svojim opisima diskurzivnog stvaranja seksualnosti propušta protumačiti neke situacije ključne za oblikovanje